

učni program učiteljišča pa je bil, kar se tega tiče, sramotno skop. Morda se bo zdela tale moja izjava dokaj čudna: v tistih letih sem strastno prebiral starega ameriškega pesnika Walta Whitmana, zlasti njegovo pesniško zbirko »Leaves of Grass« (Travne bilke), zaradi njegovega prostega verza in zaradi silno močne pesniške izraznosti glede na človeka in na zemljo. Kasneje so postali moji najljubši avtorji Barbusse, Gorki, oba Sinclaira, stari ruski pisatelji nasploh, Cervantes, Solohov, Romain Rolland, Andrić, Prežihov Voranc... »Don Kihota« prebiram že trideset let, če se hočem naužiti poduhovljenega smeha, a Rolandov »Miklavž Breugnon« mi je že leta in leta vedno pri roki, če se hočem opojiti z veliko človeško človečnostjo iz brušene čaše umetne besede. Napisal sem tri pesniške zbirke: »Trbovlje« (1923), »Pesmi pričakovanja« (1937) in »V naročju domovine — partizanske pesmi«. Nekje sem dejal o svojih proletarskih pesniških tvorbah takole: Z osvoboditvijo je bila pravzaprav moja pesniška sla z velikim zadoščenjem potešena. Tu tiči tudi odgovor na vprašanje, zakaj sem kot pesnik utihnil. Moj pesniški izraz, ki mu je bila vsebina izkoriščen, ponižan in razžaljen človek, ni več prikladen za novega, svobodnega človeka in njegovo življenjsko vsebino. Svojo bojno pesniško sekuro sem zazidal v slavolok Zmage ljudske revolucije našega človeka. S tem pa ni rečeno, da me sedanja stvarnost ne privlači. Toda ali je še čas zame, da bom za to novo našo stvarnost našel primeren oblikovalen izraz?

Da se povrnem za štirideset let nazaj! Kot sem dejal, je takratni pesnik svoje osebne bolečine zaprl na dno srca, kajti želja in volja množic je bila močnejša in, kajpak, nujnejša od enega samega človeka. *Umetnik je takrat postal orožje množice.* Čeprav so bile mnoge pesmi takratnega časa programske, nič za to! Z erotičnimi soneti se nisi mogel upirati Glavnjači! Pesmi so svoj uspeh dosegle in ni mi žal, da sem bil kot pesnik tudi bojevnik vseh ponižanih in zatiranih in da tistega življenja nisem živel zaman. Ne smatram se za velikega pesnika, ne, ne; bil sem preprost, neznaten vojščak Komunističnega manifesta; bil sem pesnik, ki se je izpel z bojnimi gesli partizanskih brigad; bil sem s svojo pesmijo tam, kjer smo bojevali svoj poslednji odločilni boj. Vojščakom je bila moja pesem všeč in to mi je za pesniško delo največje priznanje in zadoščenje.

Alfonz Gspan

VINKU KOŠAKU ZA SPOMIN

Ni se mi doslej še ponudila priložnost, da bi predragemu, nepozabnemu Vinku Košaku napisal nekaj spominskih besed. Že zaradi dolgoletnega sodelovanja in posebej zaradi njegovih zmerom novih dokazov zvestobe in nesebičnosti, zaradi brezpogojne odkritosti, zaradi vroče ljubezni do domovine in do delovnega človeka, ki je bila tako živa, da jo je bil pripravljen potrditi tudi s krvjo, zaradi njegove neomajne vere v napredek bi bil to že zdavnaj dolžan storiti. A ko bi mu povedal, koliko drobnih reči me je oviralo, da se za take vrstice nisem mogel doslej zbrati, bi me, kakor me je vselej, razumel in mi tudi odpustil.

Za tale tihi pogovor z njim — sedemnajst let že mineva, odkar sva se resnično zadnjič pogovarjala — sem vzel iz predala njegovo fotografijo in jo ogledujem. Naredil jo je kaj vem kdo malo pred zadnjo vojsko na nekem izletu.

Krepak, sijoč v zdravju, leži na robu cvetočega travnika. Oprt je na komolec, ovratnik ima razpet, okrog usten mu igra prijazen nasmeh in me gleda skozi svetle priprte trepalnice, skoraj kakor da mi nagajivo mežika. Prizadevam si, da bi mi ta črno-bela podoba spregovorila v barvah in z zvokom. Vidim ga, vedrega, v vetriču razgibanih svetlo kostanjevih las, z mogočnim čelom in s tistimi sinjimi sinjimi očmi, ki so iz njih govorile poštenost, pamet in dobrotu vse hkrati, in slišim njegov moški, topli smeh. Da, smeh je bil nekoč njegov element, pa čeprav je užil veliko grenkega, saj si je le z zaupanjem v prihodnost in z močno voljo pomagal čez premnoge težave v življenju.

Bil je po naravi, navadah in po govoru pristen Ljubljčan. Stisnjeni bloki starih, slikovitih hiš okrog Tranče, pa Grad, Prule, Ljubljana in rob barjanske ravnine okoli Gradašnice so bili v otroških letih svet njegovih junačenj. Potem so prišle na vrsto detektivke, iz katerih se je bolje kakor v šoli naučil nemščine, in slednjič se mu je razodel čudoviti svet umetnosti s posredovanjem domačega, ruskega in nordijskega leposlovja. Četudi je v zrelih letih pokazal izreden smisel za toplo družinsko življenje, ga v času doraščanja ni poznal. Oče mu je bil skromen, trd obrtnik — pozlatar, mati pa mu je med srednješolskim študijem umrla v umobolnici na Studencu.

Ko je prišel leta 1918 iz Trsta na ljubljansko realno nadarjeni Branko Jeglič in ustanovil literarni krožek Kres, je tudi Košak začutil potrebo, da se v njem uveljavi. Mōra suhoparno, šolmostrsko podajanih realij je postajala znosnejša, ko se je v znamenju Ivana Cankarja, ki so ga kresovci šteli za svojega duhovnega brata, saj je petindvajset in več let pred njimi tudi on trpel in sanjal po istih mrkih učilnicah in pustih hodnikih, udeleževal Kresovih sestankov. Vendar je bil takrat še plah — in kolikor se spominjam — je bolj sprejemal kakor dajal. Po maturi se nam je izmuznil v Zagreb študirat gozdarstvo. Tačas je Lepa Vida prinesla prve njegove literarne prispevke. Po prvem šolskem letu se je sestradan, a bogat z izkušnjami vrnil ter se vpisal na slavistiko in značilno je, da ga je takrat enega izmed redkih posebno veselila ruščina, četudi nikakor ni kazalo, da si bo kdaj z nje poukom služil kruh. V slovenskem seminarju, ki ga je profesor Prijatelj napravil za »domače ognjišče«, pravzaprav pa za nekakšen parlament nazorsko sicer različno opredeljenih, vendar k istim kulturnim idealom težečih svobodnih duhov, se je še tesneje zblizal s tistim krogom, ki ga je razgibavala na vse strani razdajajoča se Kosovelova osebnost. Tako je postal aktiven član literarno-dramatičnega krožka Ivan Cankar. V njem je bral pesmi, predaval, se udeleževal debat ter vzpostavil zvezo s šentjakobskim gledališkim odrom — le-temu je bil nekakšen dramaturg — da je prišlo do prve krožkove javne manifestacije dne 9. in 10. novembra 1925.

Po Kosovelovi smrti je organizacijsko pomagal izdati njegovo pesniško zbirko in postal je sourednik Mladine oziroma kasnejše Svobodne Mladine. Ob istem času je bil tudi sourednik clevelandsko-ljubljanske revije Novi Čas. Bolj kakor poezija, ki se je kmalu izvila ekspresionizmu in se usmerila v socialni realizem — njegove pesmi in črtice so predmetne, stvarne, brez metafor in zvonkljanja z besedami — mu je ležala publicistika in kritika. Če danes prebiram njegove članke, vidim, kako se je njegova misel zmerom bolj čistila in ostrila. Vedno odločneje je razgaljal grehe naše kulture in politike, boreč se za slovensko univerzo, za Slovensko akademijo in Narodno galerijo — zaradi obrambe slednje in napada na Sokola je prišel na zatožno klop in za teden dni v zapor — za ozdravitev razmer v Narodnem gledališču, za demokratizacijo kulture, pa zoper integralno jugoslovenstvo, Orjuno, korupcijo in breznačelnost.

Medtem si je po opravljenih izpitih priboril skromen košček kruha kot kontraktualni suplent na gimnaziji v Murski Soboti. Zaradi posredovanja med srbskim književnikom Jovanom Popovićem in sodelovanja v almanahu jugoslovanske socialne lirike *Knjigi drugova*, ki se je končalo s preiskovalnim zaporom v Veliki Kikindi, so ga prevneti hlapci šestojanuarskega režima vrgli na cesto. Šele čez nekaj časa je spet postal suplent, in sicer v Mariboru, potem pa profesor na Tehnični srednji šoli v Ljubljani. Idejno pripravljen na usodne dogodke se je 1941 po mobilizaciji in vojaškem zlomu stare Jugoslavije prebil domov in se takoj vključil v Osvobodilno fronto. Zvečer 10. oktobra 1942 so ga po izdaji domačih kvizlingovcev aretirali italijanski kvesturini in ga prignali v zapor šentpeterske vojašnice. Naključje je hotelo, da sva se v zvezi z isto rečjo znašla v isti celici. Dva dni nato sva popoldne ostala v celici sama in se pogovarjala o položaju. Pravil mi je, da so mu znanci s policije namignili, naj se umakne na osvobojeno ozemlje, toda čut odgovornosti do najbližjih, ki jih ni hotel izpostavljati fašističnemu divjanju, ga je od tega odvrnil. »Teško, če se bomo izvili. Morebiti nas pošljejo v internacijo, v najboljšem primeru pojdemo v konfinacijo, če nas obsodijo na zapor, tako ne bo trajalo celo večnost, glave pa si moramo rešiti« — tako nekako sva tisto nedeljo končala pogovor. Naslednjega dopoldneva sva si pri dvoriščnih vratih na hitro segla v roke, kajti med sprehodom so me poklicali in me premestili v policijski oddelek bolnišnice. V torek, 13. oktobra, kmalu potem ko so pred Natlačenovo vilo pobili 24 talcev, so ga karabinjerji vklenjenega prepeljali v belgijsko vojašnico. Tam se je zavedel svojega položaja. Na kariran listek, iztrgan iz beležnice, je s svinčnikom napisal ženi, nedoletnima sinovoma in prijateljem 35 besed v slovo. Po pravici je prišlo to poslovilno pismo v svetovno antologijo *Lettere di condannati a morte* (Torino, 1954). Toda nič manj zgovorno kakor vsebina te zaradi skrajne preprostosti tako presunljive poslanice govori sam rokopis. Med papirji še iz časov Lepe Vide hranim nekaj njegovih listov in pisava na njih je drobna, nekam živčna in zbita. Tu pa je za čudo čista, jasna in mirna. Kakor je bila mirna njegova roka, ko je skoraj risarsko postavljala črko k črki, tako spokojna sta morala biti tistih nekaj ur pred smrtjo tudi njegova misel in srce. Kako brez moči smo, kadar hočemo vnikniti v duhovni in duševni svet sočloveka, ki telesno zdrav in pri polni zavesti gleda smrti v oči, in kako blede nam morejo besede posredovati takšno doživetje! Ko se poskušam vživeti v Vinkovo duševno stanje, ki govori iz njegovih poslednjih vrstic, se mi kaže še neprimerno bolj čist, pošten in plemenit, kakor se mi je razodeval v najrazličnejših življenjskih položajih v več ko dvajsetletnem intimnem prijateljskem občevanju. Koliko junaškega zatajevanja, samodiscipline in volje je bilo treba, da bi dopovedal tistim, ki bodo brali njegovo oporoko, kako moraš sprejemati tudi najdražjo žrtev in kako se je treba vesti, kadar je bolečina najhujša. Takšen je naslednje jutro omahnil s prestreljenim srcem v gramozni jami.

V Slovenskem zborniku 1945 je razen njegovega zadnjega pisma objavljena tudi fotografija osmih talcev, ki so jih fašisti dne 14. X. 1942 ustrelili v gramozni jami blizu Žal. Prvi, najbližji v tisti strašni vrsti je brez dvoma Vinko Košak. Spet leži, pa ne oprt na komolec med cvetočo travo, pač pa togo zleknjen na golem produ. Njegove oči so spet priprte in okrog usten je spet nasmeh, vendar kako tuj nasmeh! Z bolečino zapiram knjigo, da bi mi izginila izpred oči ta strašna, skoraj nerazumljiva podoba, pa ne more in ne more utoniti v pozabo... Bil je eden tistih predragocenih ljudi, ki bi nam danes, v cvetu svoje moškosti, lahko in radi še toliko dali.